

dr hab. Beata Piskorska, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Nauk o Polityce i Administracji
e-mail: bpiskorska@kul.pl

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pani mgr Kingi Schlesinger, pt. „Partie skrajnie prawicowe w Unii Europejskiej wobec integracji Europy w latach 1992-2004”, ss. 454, napisanej pod kierunkiem dr hab. Tomasza Stępniewskiego, prof. KUL.

1. Ocena wyboru problematyki rozprawy i znaczenie badań

Recenzowana rozprawa doktorska Pani mgr Kingi Schlesinger przygotowana pod kierunkiem dra hab. Tomasza Stępniewskiego, prof. KUL to interesujące studium o interdyscyplinarnym charakterze, poruszająca kwestie z obszaru systemu politycznego Unii Europejskiej. Praca wpisuje się w obszar badań politologicznych, nad stosunkami międzynarodowymi, a ściślej badań europeistycznych obejmujących analizę specyfiki ekstremistycznych partii prawicowych piętnastu państw członkowskich UE oraz ich podejścia do procesu integracji Europy.

Rozważania nad systemem politycznym UE, a dokładniej jej systemem partyjnym mają niewątpliwie walor naukowy, poznawczy, ale też praktyczny i edukacyjny. Potwierdzają to zamieszczone poniżej argumenty:

Po pierwsze, w pracy przyjęto zdefiniowaną cezurę czasową w przedziale 1992-2004 r. Ma to swoje uzasadnienie, bowiem lata 90. XX w. to okres rozkwitu tego typu ugrupowań związanych z przeobrażeniami kulturowymi i demograficznymi w Europie. Jest to efekt wzrostu kosmopolityzmu i wieloetniczności, uwypuklenia procesów odwrotnie skrajnych – nacjonalistycznych w celu ochrony swojej suwerenności i integralności przez społeczeństwa państw zachodnich. Początek okresu analizy podejmowanego w pracy to również upadek zimnowojennego porządku w Europie, a co za tym idzie eksplozja wielowymiarowych kryzysów w Europie na początku XXI wieku - społecznego, gospodarczego, ekologicznego, jak też rozkwit zjawisk destrukcyjnych – terroryzmu, ekstremizmu, rasizmu, ksenofobii, fundamentalizmu religijnego, w tym islamizmu. Wszystkie te zjawiska stały się katalizatorem wyodrębnienia się ruchów przeciwstawnych tym procesom, a docelowo wyodrębnieniem się

partii radykalnie prawicowych opartych na poglądach nacjonalistycznych. Doktorantka, jednakże w wielu miejscach pracy wykracza poza zdefiniowaną cezurę czasową odnosząc się do traktatów (Traktat z Lizbony z 2009 r.), dokumentów i wydarzeń po 2004 r., Brexit (1 lutego 2020) (s. 84-91, podrozdział 1.4)

Po drugie, Autorka zastosowała w pracy ujęcie chronologiczno-problemowe, geograficzne oraz tematyczne. Uzasadnia je, całkiem słusznie, podejściem partii skrajnie prawicowych do integracji Europy na tle ewolucji Unii Europejskiej w latach 1992-2004 w państwach członkowskich UE, przypisanych do kategorii państw Europy Północnej, Południowej i Zachodniej. Podział tematyczny zaś dotyczy międzynarodowej współpracy partii skrajnej prawicy, działań prewencyjnych i interwencyjnych państw członkowskich, *casusu* Niemiec i Austriackiej Partii Wolnościowej z 2000 r.

Po trzecie, recenzowana rozprawa doktorska ma wymiar pionierski, unikatowy na polskim rynku naukowym i wydawniczym, bowiem porusza kwestie rozwoju skrajnie prawicowych ugrupowań ekstremistycznych w Unii w latach 1992-2004. Nie istnieje bowiem całościowe ujęcie tej problematyki, zwłaszcza że po 2000 r. do głosu doszły badania nad nowej jakości ugrupowaniami, zagrażającymi spójności i trwałości integracji europejskiej w dotychczasowym wymiarze. Dostępne są co najwyżej częściowe opracowania w wymiarze geograficznym, przedmiotowym lub ideologicznym. Autorka wyjaśniając powody swojego zainteresowania omawianą w rozprawie problematyką już we wstępie pracy zauważa, że *„badania nad prawicowym ekstremizmem w Unii Europejskiej nadal są fragmentaryczne i często brakuje w nich powiązań interdyscyplinarnych... zajmowali i zajmują się w Polsce i za granicą przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, teoretycy i praktycy, tj. historycy”* (s. 8). Podkreślając jednocześnie, że *„brakuje systematycznej typologii działań antyekstremistycznych i katalogu prawodawstwa antyekstremistycznego stosowanego w Unii Europejskiej... a jedynie istnieją pojedyncze opracowania dokumentujące przeciwdziałanie ekstremizmowi w UE lub ograniczają się do pojedynczych państw”* (s. 9). Stąd jak zauważa, wyniki przeprowadzonych badań wskazują na brak takich działań, ich cząstkowość i precedensowość badawczą w polskiej politologii. W pełni się z tym zgadzam.

Zaś w nauce europejskiej Doktorantka dostrzega *„zdominowanie badań nad specyfiką skrajnych ugrupowań prawicowych w krajowych systemach politycznych i partyjnych, a nie ich przekrojowość, a tym bardziej ich wpływ na proces integracji europejskiej”*. Wyjątkiem tej luki badawczej jest działalność Agencji Praw Podstawowych UE siedzibą w Wiedniu.

Po czwarte, temat rozprawy dotyczy problematyki o priorytetowym znaczeniu w dyskusji na temat wewnętrznego kryzysu politycznego w UE. Należy się zgodzić za Autorką,

iż rozkwit ruchów antyeuropejskich, radykalnych w państwach członkowskich jest jednym z największych zagrożeń dla jedności i przyszłości Unii Europejskiej w wielu wymiarach od politycznego, społecznego, ideologicznego przez bezpieczeństwo po gospodarczy. Współcześnie zbiegło się to z dyskusją na temat kryzysu liberalnego porządku międzynarodowego, którego filarami są wartości kwestionowane przez skrajne prawicowe ugrupowania - otwartość granic, multilateralizm, czy multikulturowość. Na szczęście ryzyko powtórzenia przewagi na poziomie europejskim formacji skrajnie prawicowych w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2019 r. nie potwierdziło się, a ich reprezentacja w różnych ugrupowaniach koalicyjnych jest marginalna. Niemniej jednak nadchodzące kolejne „Święta demokracji” w postaci wyborów na poziomie narodowym i europejskim wiązą się z dalszymi obawami kwestionowania jedności europejskiej i jej podstaw w kampaniach wyborczych przez tego rodzaju partie. Bezprecedensowym przykładem ziszczenia się czarnego scenariusza eurosceptycyemu ugrupowania skrajnej prawicy jest Wielka Brytania, co doprowadziło do wystąpienia z Unii Europejskiej w 2020 r.

Po piąte, gruntowna wiedza i doświadczenie zawodowe mgr Schlessinger w instytucjach europejskich jest odzwierciedlone badaniach zaprezentowanych w dysertacji. Uwagę należy zwrócić na widoczne „obycie” Autorki jako specjalisty w zawilej administracji, często wręcz określanej jako „biuro/euro-kracji” Unii Europejskiej, co pomogło jej w przystępny sposób wyjaśnić specyfikę funkcjonowania systemu politycznego i partyjnego UE, w tym procesów zachodzących w trakcie jej ewolucji. Ponadto dostęp do dokumentów i opanowanie, wręcz biegłość specjalistycznego języka urzędniczego pozwalają nadać rozprawie również wymiar praktyczny. Nie bez znaczenia jest również to, że badany obszar jest Doktorantce bliski, zarówno w aspekcie przedmiotowym, jak i praktycznym/zawodowym (s. 8). Stanowi to niepodważalną zaletę pracy.

Reasumując tę część oceny, wybór przez Autorkę tematyki rozprawy doktorskiej jest właściwy, merytorycznie i praktycznie uzasadniony, jak również bardzo aktualny i zasadny w kontekście wypełnienia luki w badaniach nad systemem politycznym i partyjnym Unii Europejskiej w perspektywie najbliższych lat. Wzbogaca on z jednej strony dotychczasową wiedzę w przedmiocie analizy naukowej, z drugiej zaś ma walor użyteczności dla praktyki politycznej.

2. Ocena merytoryczna i uwagi metodologiczne

W płaszczyźnie metodologicznej Autorka prawidłowo określiła cel pracy i przedmiot badań. Głównym celem naukowym recenzowanej rozprawy jest kompleksowa analiza

podejścia ugrupowań skrajnej prawicy piętnastu państw członkowskich Unii Europejskiej do integracji Europy w latach 1992-2004, wskazująca na powiązania i zależności, podobieństwa i różnice występujące między nimi oraz na znaczenie partii skrajnie prawicowych na scenie politycznej. Formułuje dwie główne hipotezy badawcze oraz 5 tez pobocznych. Pierwsza z nich, choć w sensie finalnym zasadna, jest dość mocno rozbudowana i zawiła w swojej strukturze i znaczeniu. Druga zaś, nie jest bezpośrednio i dosłownie sformułowana jak powinna być postawiona prawidłowa hipoteza. Klasyczna szkoła metodologii badań naukowych wskazuje, że hipoteza to „propozycja twierdzenia naukowego w obszarze będącym przedmiotem niewiedzy badacza. Przybiera ona postać zdania twierdzącego, odpowiedzią na uprzednio sformułowane pytanie, które nie wystąpiło do tej pory” (BP). Można jednak wywnioskować z kontekstu intencję Autorki.

Sformułowane przez Doktorantkę tezy poboczne są ujęte w bardzo interesujący i oryginalny sposób – każdej z nich nadawany jest podtytuł, gruntownie wyjaśniający specyfikę założeń, np. „*wybór z powodu poczucia przegranej*” (s. 10). Autorka stawia szereg pytań badawczych kompatybilnych z podejmowaną tematyką (6 pytań badawczych). Dokonuje też szczegółowej interpretacji podejścia do definiowania kluczowych pojęć w pracy i ich rozróżnienia w oparciu o poglądy przedstawicieli przedmiotu, tj. „partie skrajnie prawicowe” oraz integracja europejska”. Na wyróżnienie zasługuje polemiczne i krytyczne podejście autorki do prezentowanych podejść, definicji i teorii integracji europejskiej.

Teoretyczno-metodologiczną podstawą badań rzeczywistości politycznej jest przyjęta przez Doktorantkę analiza dwupoziomowa dysertacji – poziom ponadnarodowy (Unia Europejska) i krajowy (15 tzw. „starych” państw członkowskich). Zastosowano ponadto analizę w „poprzek” uwzględniając poziom regionalny/geograficzny (3 grupy państw z regionu Południa, Północy i Zachodu Europy). W wymiarze teoretycznym podstawę badań, przewijającą się przez całość pracy są główne koncepcje „tłumaczące” zjawisko prawicowego ekstremizmu i nacjonalizmu (s. 9) oraz wybrane teorie integracji europejskiej, z dominacją europeizacji i eurosceptycyzmu opisanych gruntownie w rozdziale drugim.

Umożliwieniu realizacji celu badawczego przysłużyły się zastosowane metody i techniki badawcze wykraczające poza przyjęty standard dyscypliny nauk o polityce i administracji, choć te przeważają, a bazujące na podejściu interdyscyplinarnym (metoda historyczna, porównawcza, behawioralna, funkcjonalna, ilościowa, indukcyjna, analizy treści). Doktorantka nie wymieniła metody dedukcyjnej, czy analizy stanu literatury wśród zastosowanych metod badawczych, chociaż wyraźnie sięga do tych metod badań w swojej pracy. Zastosowała (choć nie sygnalizowała tego we wstępie pracy) metodę *case study*,

którym jest zanalizowany przypadek partii skrajnie prawicowej w Austrii. Podsumowując tę część oceny, należy wskazać, że wybrane przez Autorkę metody badawcze są właściwie obrane i zastosowane. Szczególny nacisk położyła Autorka na technikę badań jakościowych, jakimi są pogłębione wywiady z respondentami pełniącymi rolę ekspertów.

Praca została niewątpliwie poddana korekcie językowej, zatem język, styl i wymiar graficzny pracy jest wręcz wzorowy.

3. Wykorzystana literatura

Główna część pracy (od wstępu do zakończenia) uźródłowiona została w formie 1082 przypisów o różnym charakterze edytorskim; są to m.in. przypisy rzeczowe i bibliograficzne a treść właściwa pracy zawarta na 405 stronach tekstu. To dość dużo jak na rozprawę doktorską. Tradycyjny układ przypisów, na dole strony, zdecydowanie ułatwia lekturę i umiejscawia wywody Autorki w kontekście cytowanej literatury przedmiotu i innych źródeł. Liczne publikacje, z których Doktorantka korzystała podczas pisania pracy, to – warto wyróżnić - pozycje polskojęzyczne, anglojęzyczne, francuskojęzyczne i niemieckojęzyczne, w większości w formie oryginalnej, a nie trans krypty, omówienia czy tłumaczenia. Pozycje bibliograficzne zostały podzielone na dokumenty (81 pozycji - głównie cytowane w oryginale), publikacje zwarte, artykuły naukowe, ekspertyzy i referaty, artykuły prasowe i strony internetowe (głównie skrajnie prawicowe), jak również nagrania audiowizualne. Wykaz bibliografii zajmuje aż 43 strony. Powołana przez doktorantkę literatura została poddana we wstępie należytej ocenie krytycznej. Trzeba się zgodzić z mgr Schlessinger, kiedy pisze, że „*ani w literaturze krajowej, ani zagranicznej problem nie został holistycznie opracowany*” (s. 8). Wartość rozprawy podnosi również fakt, że badania swoje prowadziła w prestiżowych ośrodkach naukowych za granicą, jak też podczas pracy zawodowej w instytucjach europejskich i przedstawicielstwach tychże w Polsce.

Na szczególną uwagę zasługuje mocne osadzenie rozprawy doktorskiej na materiałach źródłowych w wersji oryginalnej, w tym przede wszystkim na prawie pierwotnym poszczególnych państw - konstytucja, ustawy o partiach politycznych, decyzjach rządów, wyrokach sądowych, ale też aktach prawnych Unii Europejskiej, raportach Parlamentu Europejskiego, byłego Europejskiego Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii (od 2007 r. w Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej), sprawozdania francuskiego Centre Européen de Recherche et d'Action sur le Racisme et l'Antisémitisme (CERA), niemieckiego Bundeszentrale für politische Bildung, a także wyniki projektu SIREN (*ang. Socio-economic change, individual reactions and the appeal of the extreme right*), czy

badaniach opinii publicznej (min. Eurobarometr) i europejskich bazach danych. Autorka dotarła do kluczowej pozycji poświęconym idei i strategii działania partii skrajnie prawicowych, a mianowicie sięgnęła do oficjalnych programów partii. Doktorantka wykorzystwała w obszerny sposób programy wyborcze, przemówienia i wywiady z prominentnymi politykami sceny skrajnie prawicowej, gazety i biuletyny partyjne, ulotki, plakaty wyborcze oraz strony internetowe partii skrajnie prawicowych, ale też wartościowe dla tematyki dokumenty PE i materiały niepublikowane i powszechnie niedostępne. Mocne osadzenie w źródłach zdecydowanie zasługuje na uznanie. Nadaje to wiarygodności badawczej, oryginalności i obiektywności podejścia Doktorantki oraz świadczy o jej skrupulatności, precyzyjności i wytrwałości badawczej.

4. Struktura pracy

Struktura pracy jest dość mocno rozbudowana. Rozprawa składa się aż z siedmiu rozdziałów uzupełnionych spisem treści, wstępem, zakończeniem, literaturą, wykazem skrótów, tabel, rysunków i wykresów. Struktura ta budzi nieco zastrzeżeń, mogłaby być bardziej skompilowana do 5 -6 rozdziałów, co nie wpłynęłoby negatywnie na realizację tematu. Niemniej jednak obecny układ treści poszczególnych rozdziałów jest konsekwentny. Problematyka rozdziałów odzwierciedla interdyscyplinarny charakter rozprawy, co widoczne jest już przy analizie spisu treści.

Rozprawę otwierają dwa rozdziały teoretyczne, stanowiące nadbudowę, swoisty „szkielet” analizy zastosowanej w poszczególnych częściach pracy, ale też perspektywę badawczą. Ze względu na swe walory naukowe i analityczne te rozdziały są niezbędne w tej rozprawie. Pierwszy z nich nosi tytuł *Teoretyczne i historyczne aspekty zjawiska prawicowego ekstremizmu*”. W części tej doktorantka, zgodnie z kanonem pisania rozpraw naukowych, poddaje analizie podstawowe pojęcia – „partia skrajnie prawicowa”, „prawicowy ekstremizm”, „radykalizm”, nacjonalizm, rasizm, ksenofobia, populizm oraz ich typologię i koncepcje wyjaśniające ich tworzenie się w Europie po II wojnie światowej. Bogactwo podejść i kwalifikacji dokonanych w tej części pracy przez Autorkę na podstawie obowiązujących w literaturze światowej i polskiej definicji jest naprawdę imponujące. Mgr Schlessinger zwraca uwagę na fenomen ich sukcesu w Europie zwłaszcza w ostatnich latach. Gruntownie dokonuje przeglądu dostępnych podejść i poglądów przedstawicieli głównych koncepcji prawicowego ekstremizmu, dokonując słusznie krytycznej analizy, co jest główną ideą konstruktywnego podejścia do dotychczasowych badań i ukształtowania na tej bazie własnego odważnego i bezkompromisowego podejścia i definicji na potrzeby pracy.

Podjęte też dyskusję z przedstawicielami nurtu próbując skonstruować indywidualne podejście zwłaszcza do partii prawicowych ekstremistycznych i ich różnorodnych podejść do nich (normatywnego, psychologiczne, socjologiczne, funkcjonalne). Dla zobrazowania bogatej treści stosuje porządkujące pojęcia tabele i wykresy. Czytelne rysunki i grafiki występują również w dalszych rozdziałach pracy i doskonale ilustrują omawiane zjawiska.

Analizując szeroko przyczyny sukcesu ugrupowań ekstremistycznych ciekawe jest stwierdzenie autorki „w literaturze przedmiotu rozpowszechniona jest teoria mówiąca, że zwolennikami partii skrajnie prawicowych są przegrani procesu globalizacji” (s. 67). Partie skrajnie prawicowe są z reguły partiami protestu, opozycji, partiami z różnymi kombinacjami elementów „anty-”: antyimigranckimi, antyamerykańskimi, antyglobalistycznymi, antypodatkowymi, antyislamskimi itp. (s. 68).

W rozdziale drugim, pt. „Przesłanki i skutki integracji europejskiej” można było dla klarowności metodologicznej zastosować analogiczny tytuł jak w rozdziale pierwszym, tj. „Teoretyczne i historyczne aspekty integracji europejskiej”. Autorka bowiem dokonuje rekonstrukcji uwarunkowań i podstawowych teorii integracji europejskiej oraz ewolucji jej rozwoju. Z przyczyn naturalnych zakres czasowy wykracza poza deklarowany deadline badawczy rozprawy - 2004 r. Analiza przeplatana jest chronologicznym zestawieniem poszczególnych traktatów, interesów, programów wyborczych i działań partii skrajnej prawicy nie tylko na poziomie europejskim, ale szerzej na poziomie międzynarodowym. Podejście to choć nie nowatorskie, bowiem przewija się często w pracach o tematyce europeistycznej jest ważne dla określenia samej istoty i specyfiki pojęcia „integracja europejska”, „integracja Europy” w wąskim i szerokim ujęciu oraz teorii i podejść do tego zjawiska (s. 94). Natomiast dla podjętego tematu szczególnie ważna jest typologia dokonana przez mgr Schlessinger (s. 111- 118)) występująca nie tylko w literaturze, ale głównie w dyskursie publicznym określając postawę danego podmiotu wobec integracji europejskiej, takie jak „europeizacja/entuzjasta”, „eurorealista”, „eurosceptycyzm” (s. 111-112). Doktorantka ponadto ma świadomość nieodgadnionego pytania „Dokąd zmierza Unia Europejska?”, na które odpowiedzi szukano na bazie popularnych podejść teoretycznych z przełomu XX i XXI w. (s. 105). Było to również intencją, przyznać trzeba bez sukcesu, niedawno zakończonej Konferencji o Przyszłości Europy (marzec 2022 r.). Zadowolająca jest konstrukcja metodologiczna przyjęta przez Autorkę w tym rozdziale, bowiem poprzez „operacjonalizację definicji pojęć” stara się odpowiedzieć na pytania w stosunku do jakich podmiotów i obszarów przejawiały się tendencje eurosceptyczne w polityce partii skrajnie

prawicowych w przyjętych latach – celnie wskazuje rozdziały, które będą miejscem zweryfikowania tych hipotez (s. 111).

Trzy kolejne rozdziały są właściwą ilustracją podejmowanego tematu. Dokonana została w tym miejscu kluczowa dla całości pracy bardzo skrupulatna i szczegółowa analiza przypadku - przekrojowe podejścia do integracji Europy partii skrajnej prawicy w poszczególnych państwach członkowskich UE. Autorka oparła się na zróżnicowaniu omawianego zagadnienia w wymiarze geograficznym – dzieląc poszczególne partie skrajnej prawicy w trzech właściwych częściach Europy – Południowej (rozdział III), Północnej (rozdział IV) i Zachodniej (rozdział V). Zamysłem Mgr Schlessinger było zastosowanie analogii i jednolitego podejścia do badania tego zjawiska za pośrednictwem tożsamego *modus operandi*. Zatem przyjęte kryterium analizy we wszystkich przypadkach dotyczy: nakreślenia uwarunkowań politycznych, gospodarczych, społecznych w poszczególnych państwach członkowskich UE; specyfiki prawicowego ekstremizmu i partii skrajnie prawicowych w wymiarze historycznym, politycznym, gospodarczym i społecznym. Podjęto się też analizy programów tychże ugrupowań w krajowych wyborach parlamentarnych i prezydenckich oraz w wyborach do Parlamentu Europejskiego. Wszystko to analizowano, co należy podkreślić, zgodnie z przyjętym założeniem - przez pryzmat ich stosunku do integracji europejskiej. Część ta emanuje rozległym materiałem faktograficznym, historycznym i ideowym partii skrajnie prawicowych 15 państw członkowskich UE. Niewątpliwie stanowi wręcz encyklopedyczny wkład do tematyki przedmiotu. Każdy z przypadków może stanowić odrębne hasło przedmiotowe w „słowniku ruchów skrajnej prawicy” w Europie/na świecie.

W kontekście wyników, prezentowanych przez Doktorantkę w trzech kluczowych dla pracy rozdziałach można było opatrzyć każdy z nich krótkim wstępem omawiającym zawartą analizę partii skrajnej prawicy każdego regionu, ich specyfikę – podobieństwa i różnice. W podobnej formie można było zawrzeć podsumowanie każdego z nich. Wydaje się, że wzbogaciłoby i uporządkowałoby wnioski wynikające z ważnych dla dysertacji trzech rozdziałów recenzowanej rozprawy.

Dwie ostatnie części pracy to rozdział VI, pt. „*Działalność skrajnej prawicy na płaszczyźnie europejskiej*” oraz rozdział VII, pt. „*Państwa członkowskie i Unia Europejska wobec zjawiska prawicowego ekstremizmu*”. Są niejako podsumowaniem działalności wszystkich analizowanych partii na płaszczyźnie europejskiej, a nie tylko narodowej.

Koncepcje zjednoczenia skrajnej prawicy w Europie powojennej, możliwe formy i stopnie współpracy ugrupowań ekstremistycznej prawicy w formie swoistej międzynarodówki porównywalnej z partiami faszystowskimi w przedwojennej Europie (s.

331) i ewolucję jej działań na poziomie europejskim przedstawiono w rozdziale VI. W tej części rozprawy Autorka stworzyła swego rodzaju autorską matrycę partii ekstremistycznej prawicy w Europie przełomu XX i XXI w. i ich wielokierunkowych powiązań (s. 330-331), stosując kryterium teoretyczne i instytucjonalne. Kategorie tę doskonale obrazuje obszerny autorski wykres zamieszczony na s. 340 (*Sieć europejskich partii skrajnej prawicowych w Internecie*, stan z 2008 r.). Biorąc pod uwagę fakt, że za przedmiot badań ujęto na płaszczyźnie porównawczej, ukazano zarówno trudności i bariery, jak też czynniki sprzyjające współpracy międzynarodowej prawicowych ekstremistów w wymiarze rzeczywistym i wirtualnym. Ten rozdział pracy stanowi przejście od rozważań nad omówieniem specyfiki konkretnych przypadków stosunku partii skrajnej prawicy do integracji europejskiej do prezentacji działalności tychże na płaszczyźnie europejskiej z uzasadnionym (przyp. BP) szczególnym uwzględnieniem funkcjonowania skrajnej prawicy w Parlamencie Europejskim.

Ostatni, siódmy rozdział traktuje o podejściu Unii Europejskiej i jej państw członkowskich do zjawiska prawicowego ekstremizmu, do poglądów i aktywności tych ugrupowań w szerszym wymiarze geograficznym (europejskim) i przedmiotowym. Jak zauważa Doktorantka *„państwa narodowe mają zróżnicowane podejście do eliminowania prawicowego ekstremizmu, stosują różne strategie antyekstremistyczne: interwencji i/lub prewencji, marginalizacji i/lub przystosowania, podejmują działania w różnych obszarach tematycznych”* (s. 360 -362). Zobrazowuje to w stosownych tabelach klarujących wymienione aktywności (tabele nr 17, 18 i 19). Jak uzasadnia Autorka za modelowe państwo uznano przypadek Niemiec i działalność Niemieckiego Federalnego Urząd Ochrony Konstytucji (s. 365), przy założeniu, że strategie i działania te wymagają adaptacji do specyfiki historycznej, politycznej, gospodarczej i społecznej poszczególnych państw.

Dokonano też głębszego odniesienia porównawczego podsumowującego antypopulistyczną działalność w innych państwach UE oprócz tego odwzorowanego w autorskim zestawieniu tabelarycznym dotyczącym Niemiec (s. 363) (tab. 19). Natomiast na s. 381 rozprawy możemy zapoznać się z mechanizmami przeciwdziałania ekstremizmowi, zwłaszcza w ramach walki z rasizmem i ksenofobią na przełomie XX i XXI w. (tab. 21 s. 381) poprzez charakterystykę właściwych podmiotów, tj. Europejskie Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii, sieć RANEX, oraz prawa europejskiego - dyrektywy antydyskryminacyjne Rady (s. 380)

Ponadto przytoczono *casus* Austrii, a dokładnie Austriackiej Partii Wolnościowej z 2000 r. i tzw. „czarnego piątku” (s. 386). Opisano szczegółowo fenomen jej poparcia przez

obywateli państwa, ostrej krytyki ze strony państw europejskich wejścia jej do rządu oraz przyczyn tego zjawiska w postaci sankcji. Wreszcie dokonano oceny casusu FPÖ dla Austrii i dla ówczesnej wspólnoty (UE-14).

W sposób naturalny nasuwa się potrzeba dodania na koniec rozdziału dotyczącego oceny i perspektyw funkcjonowania partii ekstremistycznych, wychodzących poza przyjęty zakres czasowy – po 2004 roku lub przynajmniej skompilowania treści rozdziału VI i VII i zamieszczenie podsumowującego. Wpłynęłoby to korzystnie na strukturę pracy. Jest to szczególnie istotne w obliczu zagrożenia ich dominacją i bardzo dobrym, choć nie przeważającym wynikiem, w wyborach do Parlamentu Europejskiego kadencji 2019-2024.

W zakończeniu rozprawy Autorka odnosi się do postawionych we wstępie problemów i hipotez badawczych (s. 401), szczególnie o małym stopniu nawiązywania partii ekstremistycznej prawicy do faszyzmu i nazizmu, co jest często traktowane tożsamo w literaturze przedmiotu. Dowodzi zasadność wykorzystania teorii zastosowanych w pracy dla przeprowadzenia analizy problemu. W tym miejscu udzielono odpowiedzi na pytania, „jakie elementy dominowały w ideologii i programach ugrupowań skrajnie prawicowych badanego okresu”, „dlaczego ugrupowania ekstremistycznej prawicy zyskiwały poparcie wyborcze w jednych państwach członkowskich, a w innych znalazły się na marginesie polityki”. Co kluczowe, wskazano na konsekwencje działalności skrajnej prawicy dla procesu integracji europejskiej, pozycji i funkcjonowania jej konkurentów politycznych oraz dla społeczeństwa, a także odpowiedziano na pytanie, „czy formacje ulegały demokratyzacji i europeizacji”. Zgodzić się należy z Autorką (s. 402), iż u źródeł ideowych tychże formacji i ich stosunku do integracji europejskiej w latach 1992-2004 leżała idea konfederacyjna „Europa Ojczyzn”, co wiązało się min. ze sprzeciwem oddelegowania suwerenności na poziom ponadnarodowy, odrzucenie zasady pierwszeństwa prawa europejskiego nad krajowym, sprzeciw wobec globalizacji i jej przejawom, w tym cofnięcia swobody przepływu osób, strefie euro, czy do pewnego stopnia WPR (s. 403). Niepokojące, aczkolwiek właściwie udowodnione przez Autorkę jest sceptyczne podejście większości partii ekstremistycznych do polityki zewnętrznej UE w wielu wymiarach, a szczególnie do kwestionowania jej potencjału na arenie międzynarodowej, zarówno w wymiarze miękkim (dyplomacji, wzorców, wartości i norm), jak i twardym (polityka bezpieczeństwa i obrony) poza nielicznymi wyjątkami (w Belgii i Austrii). (s. 404). Sceptycyzmu tych ugrupowań wobec rozszerzenia UE mogła doświadczyć również Polska i pozostałe państwa EŚW.

Na końcu rozprawy umieszczono obszerną bibliografię, wykaz skrótów, spis rysunków, tabel i wykresów.

Uwagi szczegółowe:

1. Zdarzają się sporadycznie błędy językowe w postaci: „niemieckiego państwa” (s. 362), „niemiecka demokracja obronna” (s. 363, 364), „niemieckiej konstytucji” (s. 366) zamiast konstytucja Niemiec (podmiotem są Niemcy) oraz zastosowanie terminu utożsamianego z okresem zimnowojennym „kraje” (kojarzone z „kraje rad” (sic!)). Powszechnie przyjętym terminem we współczesnej nomenklaturze politologicznej jest pojęcie „państwo”. Powtarza się to zarówno w tytułach rozdziałów (oprócz rozdziału VII – tu użyto nazwy „państwa członkowskie”, jak i tekście pracy.
2. Podobnie niekonsekwencja terminologiczna pojawia się przy zestawieniu tytułu rozprawy z poszczególnymi jej rozdziałami. W tytule czytamy „*Partie skrajnie prawicowe w Unii Europejskiej wobec integracji Europy w latach 1992-2004*”, a w rozdziałach zaś używane jest określenie „*Partie skrajnej prawicy wobec integracji europejskiej*”. Zapis ten powinien być konsekwentny. Nadałoby to większą klarowność językową. Wydaje się, że w spisie treści należałoby jednak stosować jednolitą terminologię, zwłaszcza tożsame pojęcia kluczowe (*key words*).
3. W rozdziale siódmym widoczna jest również zmiana dotycząca formy, jakiej używa Doktorantka w narracji pisząc o sobie. Dotychczas używana forma 3. osoby lp. - „*autorka*”, „*poruszono*”, „*wspomniano*” na stronie 362 zostaje zmieniona na 1 osobę lp. - „*jak wspomniałam*” - domyślne „*ja*” (przypis nr 999). W dalszej części rozdziału Doktorantka powraca do poprzedniej formy używając określenia „*autorka*”.
4. Warto by było, jak już wspomniano przy omawianiu struktury pracy, w celu uporządkowania bardzo bogatego treściowo i faktograficznie materiału, wprowadzić krótkie wprowadzenia i podsumowania do wszystkich wątków podejmowanych w rozdziałach.
5. Praca pod względem edytorskim w treści właściwej, jak też w części przypisów i bibliografii jest przygotowana perfekcyjnie, co dodatkowo wyróżnia profesjonalne i ambitne podejście Autorki do podjętego zadania.

Wnioski końcowe:

Konkludując, należy uznać, że wybór tematu jest odpowiedni dla rozprawy doktorskiej. Mgr Schlessinger w sposób bardzo kompetentny dokonuje analizy podjętego zagadnienia. Wywody doktorantki są interesujące, bardzo dojrzałe pod względem naukowym, dobrze udokumentowane, zawierają szereg nowych przemyśleń, krytycznego podejścia do już

istniejących, stanowiąc bez wątpienia istotny wkład badań nad problematyką roli partii skrajnych prawicowych na proces integracji europejskiej. Nieliczne uwagi mają przeważnie formę sugestii i rekomendacji, zatem nie dotyczą istoty przedmiotu badań. Doktorantka poprawnie przedstawiła zagadnienia związane z badaną problematyką. Niewątpliwym walorem pracy jest jej interdyscyplinarny charakter z właściwą dominacją dyscypliny nauk o polityce oraz to, iż podjęte przez Autorkę pracy wyzwanie naukowe prowadzi jednocześnie do praktycznych rekomendacji dla procesu integracji europejskiej. Niniejsza rozprawa świadczy o bardzo dobrym warsztacie naukowo-badawczym Doktorantki. Ponadto oparta jest na szerokim zestawie dokumentów zarówno UE, państw członkowskich, programach partii i wielojęzyczną literaturę przedmiotu, którą doktorantka prawidłowo wykorzystała w swoich badaniach. Przemyslenia te sprowadzają się do mojej rekomendacji publikacji rozprawy w całości lub fragmentach.

Doceniając wysiłek naukowy Doktorantki i jakość rozważań zawartych w niniejszej pracy, odpowiadające wymogom rozprawy doktorskiej **stwierdzam, że recenzowana rozprawa Pani mgr Kingi Schlesinger spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, dlatego wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Kingi Schlesinger do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Lublin, 23.05.2022 r.

